

B 30351

Leír. napló: a. Lez. 5542
csoport: szám.

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG KÖNYVTÁRA.
IV. (TÁRSADALOM- ÉS NÉPRAJZI) SZAKOSZTÁLY KÖZLEMÉNYEI. 12. SZ.

NOMÁD NÉPEK LÁNGELMÉI ÁRPÁD

IRTA :

BIBÓ ISTVÁN

SZEGED, 1932.

SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RÉSZVÉNYTÁRSASÁG.

XB 136757

B 30351

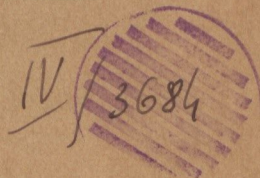
Dr. Fogel Józsefnek

öninte barátsággal

Bibó István

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG KÖNYVTÁRA.

IV. (TÁRSADALOM- ÉS NÉPRAJZI) SZAKOSZTÁLY KÖZLEMÉNYEI. 12. SZ.

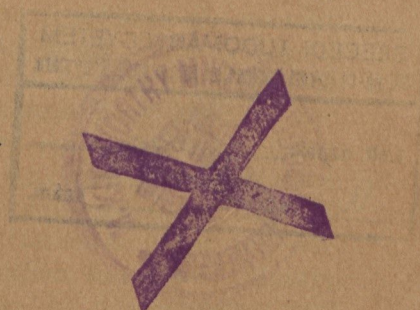

NOMÁD NÉPEK LÁNGELMÉI ÁRPÁD

IRTA :

BIBÓ ISTVÁN

~~L. 1295~~

SZEGED, 1932.

SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RÉSZVÉNYTÁRSASÁG.

Lelt. napló: a 5542
csoport: _____

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000832481

Sz 1/91: ☒ ☐ ☐ 30351

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Közép- és Újkori Történelmi Intézetének Könyvtára

Lelt. napló: _____ Lsz.: VI.
a csoport: 549. szám.

A lángeleme egy személyben egyszerű és összetett. Ha azt akarjuk, hogy a lángelemét, vagy a lángelemek egész csoportját a maga valóságában megérthessük, el kell vetnünk mind az egyoldalú végső konklúzió felé haladó, mind a túlzott analízisen alapuló módszert. A lángeleme egyszerű, soha nem ismétlődő, de sokoldalú, komplikált egyéniségéből kell kiindulnunk, azt kell kutatnunk, hogy erre a belső beállítottságra miként rakodott rá mindaz, ami általánosan emberi, ami így a lángelemével is közös.

Arra a kérdésre, hogy *születik-e* a lángeleme, a *természeti környezet* teremti meg, vagy a *korszellem* hatása hozza létre, ebben az élesen szétválasztott formában helytálló feleletet nem adhatunk. Mind a három nézetnek vannak lelkes hirdetői, anélkül, hogy bármelyik is képes volna kielégítő eredménnyel megmagyarázni a lángeleme kialakulásának feltételeit.

Az a felfogás, melyszerint a lángeleme a maga isteni, vagy természeti adottságaival születik, nem fogadható el, mert kialakulásához olyan tényezők járulnak hozzá döntő fontossággal, melyek veleszületett adottságaitól függetlenek. Ezek az adottságok csak előfeltételek, de lehetséges, hogy bizonyos korban, bizonyos környezetben kifejlődött egyéniség, veleszületett képességei mellett sem emelkedik a lángeleműség magaslatára. Nem tagadható például, hogy a már gyermekkorban megnyilatkozó kitűnő zenei hallás a zenei teremtés egyik feltétele. De a zenei csodagyermekből csak ritkán lesz Bach, Mozart, Beethoven, vagy más teremtő lángész, ha a tehetséghez nem járul hozzá megfelelő testi alkat, megfelelő környezet, erős akarat, a kifejlődésre kedvező alkalom és számtalan sok más, szinte le nem mérhető tényező. Teljesen téves az a beállítás, mely szerint a lángeleme csupán adottságai által van meg-

határozva és nem jön számításba, hogy ez adottság felhasználására és kibontakozására nyílik-e alkalom és ha igen, úgy nem marad-e kihasználatlanul. Pedig ez döntő fontosságú, mert a lángelme célkitűzései, eredményei és életműve nem csupán *jelek*, melyekből a lángelme felismerhető. Éppen a teremtesen, az alkotáson, a kitűzött célok megvalósításán keresztül bontakozik ki a lángelme, amely tehát ilyen módon nem magyarázható meg a születéssel hozott képességek alapján.

Ami a természeti környezetet illeti, kétségtelen, hogy erősen hat az emberre, azonban az egyszerű viszonyok alapján leszűrt tapasztalati igazságok — hogy más a sarkvidéki, más a hegyi lakó gondolkodása, képzelme, stb. — csak ritkán alkalmazhatók az egyszerű viszonyok közül kinőtt lángelmére. Ugyanez áll a faji tényezőkre is. Valamely faj bizonyos képességei csak keretet és előfeltételt jelentenek a lángelme számára anélkül, hogy azt megmagyarázni képesek volnának. Hiszen a lángelmék tekintélyes része, például Petőfi és Széchenyi, Turgenev és Dosztojevszkij, Leibniz és Goethe, Descartes és Balzac nem csupán egyetlen bezárt vidék szülöttei, hanem messze földön bolyongók, akik fiatalon és öreg korban folyton új impressziókat vesznek fel és tesznek magukévá és nem magyarázhatók meg egy tájék, vagy akár egy ország, egy faj, egy nép, egy nemzet hatótényezői alapján.

Épúgy túlzáson alapszik végül az a felfogás is, mely a szellemi környezet formáló erejéből igyekszik a lángelme lényegét megmagyarázni és azt, mint a szellemi környezet szükségszerű produktumát tünteti fel. A lángelméknek bizonyos korokban való kivirágzása más korok meddőségével szemben gondolkodásba ejthet bennünket, mindebből azonban csak az vonható le, hogy a korszellem a lángelmét kiérleli és megfelelően színezi. De a lángelme mint öncélú lény nem a körülményekben találja meg lényének végső korlátait, hanem önmagában, sajátos tulajdonságaiban. Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a lángelme a maga egyszerű kiválóságával nem csupán előljár, hanem vezérként maga után vonja a tömeget s egyéniségével döntő hatást gyakorol környezetének és a korszellemnek kialakulására. A nagy nomád világhódítók, államszervezők, Dzsingiz kán, Timur Lenk, Napoleon, Atilla néha több ország alakulására nyomják rá egyéniségük bélyegét s bármerre nézünk, az a többlet, amivel a lángelme korát „ki-fejezi“, semmiféle környezeti és korszellem hatással le nem mérhető.

Az ismertetett álláspontok közös hibában szenvednek: egyoldalúan, leegyszerűsített módszerrel akarják a lánghelmét megfejteni. Amikor pedig a többi ember közül kiemelik, már ezzel is elismerik, hogy egész lénye semmiesetre sem egyszerű és egy szempontból megmagyarázható. Nem juthatunk kielégítő eredményre, ha csupán a lánghelme adottságaiból, vagy csupán a környezet és korszellem hatásából indulunk ki. A korszellem hatása a lánghelme s a lánghelme egyéniségének hatása korára kölcsönös, mert a lánghelme lényege éppen abban áll, hogy saját egyéniségét és korát nagyszerű összhangba foglalja össze. A lánghelme, midőn korára hat és a környezetétől hatásokat vesz át, nem egyetlen merev beállításban közeledik az őt környező világhoz, hanem számtalan sokféleképpen. Ez teszi számára lehetővé, hogy alkalmazkodni tud anélkül, hogy egyéniségét feladná és hatni tud anélkül, hogy kora szellemének ellentmondana.

Ha már most a lánghelme megjelenési lehetőségeit vizsgáljuk a különböző korokban és társadalmakban, akkor arra az eredményre jutunk, hogy olyan emberi csoportokban — így a primitív népeknél — ahol egyéniségek természetesen nem fejlődhetnek ki, nincsenek lánghelmék. Érdekes, hogy míg egyrészt a primitív ember egész lelki alkatával, egyszerű, de sokoldalú, korlátoktól mentes lényével a lánghelméhez legközelebb áll — talán éppen azért lánghelmék kivirágztatására a primitív társadalmaknak sem szükségük, sem képességük nincsen. A primitíveket megfigyelő kutatók tapasztalatai bizonyítják, hogy a primitíveknek nagyszerű szellemi képességeik, élénk fantáziájuk, kitűnő memóriájuk, természeti viszonyokra, eseményekre vonatkozó kitűnő megfigyeléseik vannak, de nagyszabású, vezérszerű egyéniségeket nem váltanak ki.¹ A primitíveknél mindenki mindenre alkalmas, a nő nem egyszer a férfi feladatát végzi el és megfordítva. A feltalálás is — vagy a már feltaláltak nagyobb predetiséget mutató továbbvitele — nem az egyéniségtől, hanem inkább a véletlentől függ s teljesen közömbös az, hogy az illető feltaláló férfi, vagy nő volt-e, főnök, varázsló, vagy a törzsnek akármelyik tagja. A primitíveknél tehát nincsenek és nem is lehetnek különösebben kitűnő egyéniségek, *lánghelmék*, jóllehet nagyszerű fogékonyságuk, veleszületett képességeik alapján minden lehetőség megvan bennük. Nem váltanak ki maguk közül lánghelméket, mert ez mindenestre meg-

¹ V. ö. E. Nordenskiöld: Az indiánok között. 30, 32, 35. Karl v. der Steinen: Unter Naturvölkern Zentral Braziliens. 1897. 78, 105, 155—157, 164—165.

kivánná a lelki erők egyik, vagy több irányban való megfeszítését, erre pedig ritkán van szükségük.

Egészen más a helyzet mikor a primitív ember változó helyzetbe kerül, amit rendszerint az idéz elő, hogy hatalmasabb törzsek sanyarú viszonyok közé, kietlenebb tájékokra szorítják őket. Ilyenkor a primitív ember nem tesz mást, mint friss és rugalmas lelki erőit igénybe véve újra alkalmazkodik a megváltozott viszonyokhoz. Ez az oka, hogy a természeti népek közül a sivatagokon, pusztaságokon lakók értelmesség, találékonyság tekintetében kiválnak a többi közül.² A pusztai ember a sanyarúbb természeti viszonyok között csakis úgy tud boldogulni, sőt életét is csak úgy tarthatja fenn, ha akarátát rendkívüli módon megfeszíti, lelki erejét, kiváló értelmét s élénk képzelmet akarata szolgálatába állítja. Minthogy kénytelen lelki erőit összpontosítani, a sokféle foglalkozás helyett mindinkább egy foglalkozásra tér át. Így lesz a pusztai emberből nomád állattenyésztő, majd így lesz harcias lovas, mert nyájának és legeltető területének védelme erre kényszerítik. Így lesz ugyanebből a pusztai pásztor-népből mindinkább pusztai rabló, mert harcias akarata, a könnyen szerezhető vagyon, a zsákmány reménye rablókalandok és ügyes, cseles támadások felé viszik. Az alkalmi rablókalandra összegyűlt lovasesoportoknak szükségük van azután bátor vezérre, aki a csoportokban fegyelmet tart és a kisebb-nagyobb hadjáratokat megrendezi.

A fiatalos jellegű, kitűnő értelemmel, élénk képzelemmel és harcias tetterővel bíró pusztai népeknek a viszonyokhoz való alkalmazkodása során alakulnak ki az első lánghelmék. Radloff, a híres ázsiai utazó és történetíró leírja, hogy a pusztai nomádok hogyan csoportosúlnak egy-egy nagyobb hírű vezér köré és uralma alá, kisebb-nagyobb rablókalandokra, majd egyenesen szervezett hadjáratokra: „Hadseregek gyülekeznek össze,

² A jégsivatagban lakó eszkimókról és más hyperboreusokról mondja Weule, hogy „szánkójukat mi európaiak nem tudnánk sokszoros kísérlet nélkül előállítani, könnyűségével és rugalmasságával annyira a viszonyoknak megfelelően van szerkesztve“. Az eszkimók csónakja (kajakja) pedig „úgy technikai, mint közlekedésföldrajzi szempontból valóban eszményi megoldása a sarkvidéki parti vizek rendkívül nehéz közlekedési és vadászati kérdésének“. Az Ausztrália sivár vidékein lakó ausztráliaiak híres bumerangja „még ha nem is mint tudatos találmányt tekintjük, hanem mint véletlen fölfedezést“, „mégis egyike az emberiség legfigyelemreméltóbb teljesítményeinek, hogy olyan faj, mint az ausztráliaiak, kulturájának birtokába vette és egyelőre egészen beláthatatlan időközön át megtartotta és tökéletesítette“. (K. Weule: Die Urgesellschaft und ihre Lebensfürsorgen. Stuttgart. 25.)

melyek minden új előnnyel, amelyet elérnek, lavinaszerűen nőnek. Különösen a szegényebb steppelakók készek mindig a hadviselésre; családjukat és minden vagyonukat magukkal viszik; marhájuk nem szenved meg a vándorlást, minthogy a szükséges életfeltételeket mindenütt megtalálja és a hadsereg minden győzelmé gyarapítja a résztvevők vagyonát; a hadseregben addig szolgálnak, míg a marhaállományuk olyan nagy lett, hogy a továbbvonulás már nem jelent számukra előnyöket. Ekkor az illető harcos visszamarad a neki legalkalmasabb helyen. De a hadsereg mégsem kisebbedik meg, mert az, akinek vagyonát elrabolták, mindig hozzácsatlakozik a győzőkhöz további vállalkozásokra.”³ Érdekes képet ad a nomád népek ilyen csoportosulásáról a két orchoni felirat: „Atyám a kagán, tizenhét emberrel kivonult. Amint kivonulásának híre elterjedt, aki a városban volt, a hegyre ment, aki a hegyen volt, az leszállott; midőn összegyűltek, hetvenen lettek. Mivel az ég erőt adott nekik, atyámnak a kagánnak serege olyan volt, mint a farkas, ellensége olyan volt, mint a bárány. Keletre és Nyugatra hadat vezetve, embereket gyűjtött s őket összetartotta. Hétszáz férfi volt már összesen. Miután hétszázan lettek, őseim törvénye szerint rendbeszedte a népet... s bátorságot öntött belé.”⁴ S folytatva Radloffal: „Ha már most ilyen módon sikerült a vitéz törzsfőnek törzskonglomerátumokból szilárd politikai egészet szervezni, akkor régebbi törzse segítségével felveszi a fejedelmi méltóságot, amely mindaddig teljes elismerésre talál, míg ő abban a helyzetben van, hogy befolyásával az egységet fenntartani és a nyugalmat biztosítani tudja.” „Hogy milyen gyorsan megy végbe még az egymástól nagyon különböző elemek egyesülése is, bizonyítja a mongoloknak és a törököknek Dzsingiz kán hadjárata következtében való gyors egyesülése. A Dzsingiz kán alapította államnak és részeinek hosszabb fennállását az magyarázza meg, hogy ezzel a nomádbirodalommal sok letelepült nép jelentős államalakulatai egyesültek és hogy ez a nomádbirodalom nem az alkotó törzsekre hullott szét, hanem különböző kulturállamokra (Kína, Közép-Ázsia, Perzsia, stb.), amelyek Dzsingiz kán utódainak uralma alatt állottak.”⁵

Hasonló motívumoknak és hadserege kitűnő megszervezettségének köszönheti Attila, mint szintén lángelméjű vezér és fejedelem, hogy Kelet- és Nyugateurópa jó részét uralma alá tud-

³ Radloff: Das Kudatku Bilik. I k. LII. skk.

⁴ Idézve Németh Gy.: A honfoglaló magyarság kialakulása. 13.

⁵ Radloff: Das Kudatku Bilik. I. k. LII. skk.

ja hajtani. A szervező tehetség a többi lángelméjű nomád fejedelmeknek is legfőbb tulajdonsága. „Dzsingiz kán hős utóda Timur Lenk, ki 35 hadjáratot viselt, egy, a hadviselésre vonatkozó utasítást adott ki, melyben különféle intézkedéseket tárgyal. Ha a 12 000-nyi és 40 000-nyi seregre vonatkozó utasításokat összehasonlítjuk, föl fog tűnni az a taktikai alapelv, melyet Napoleon követett“.⁶

A magyarság története folyamán újra meg újra olyan körülmények közé sodródott, amelyek elősegítették az előbb felsoroltakhoz hasonló kóbor nomád külső és belső vonások kialakulását. Lássuk mikor emelkedett arra a magaslatra, hogy a maga kebeléből nagyszerű egyéniségként lángelméjű vezért hozzon létre. Vajjon a magyarság fejedelmének, legkiválóbb királyi dinasztiánk névadójának, Árpádnak csaknem mitikus alakjában tudunk-e találni olyan történeti és egyben nagyarányú emberi vonásokat, melyeknek alapján őt is besorozhatjuk a nomád népek nagy, államszervező lángelméi közé? Próbáljuk erre a kérdésre a történelem világánál megadni a feleletet.

A magyarság legősibb zömét finn-ugor, valószínűleg igen primitív törzsek képezték, amelyek állattenyésztő törzsekkel keveredtek össze Európa és Ázsia, másfelől az erdő- és steppevidék határterületein. A népvándorlás hosszú évszázadaiban a magyarság hatalmas török népekkel, bolgár onogurokkal, szabirokkal, turkokkal kerül törzsszövetségbe és sorra fölveszi e népek nevét és szokásait is.⁷ Így lesz a magyarságból a külső kényszerek hatása alatt lassankint kóbor nomád nép, amely részben rablókalandokból és rablóhadjáratokból él, anélkül azonban, hogy eredeti primitív hajlamait, a viszonyokhoz való könnyű alkalmazkodását és sokoldalúságát, sokféle foglalkozását valaha is elvesztette volna.⁸

Mint területét változtatni kényszerült nép kerül kaukázusvidéki, Don és Kubán melléki területéről a IX. század elején a Fekete tenger északi partjára, Levédiába (a kazár birodalom

⁶ Bárczy O.: A hadügy fejlődésének története. II. 79.

⁷ V. ö. Németh Gyula: i. m. 176. Ibn Rusta. Gardīzi MHK 167—173.

⁸ Nyelvünk tanúságot tesz arról, hogy a bolgároktól és alánoktól a kulturáltabb földművelést is eltanultuk. „Gabonatermelésre következő honfoglaláselőtti török jövevényszavaink vonatkoznak: árpa, búza, tarló, eke, sarló, kéve, kepe, szérű, szór“. „A gabona feldolgozására vonatkozik: őr (öröi)“. „Növénytermelésre vonatkoznak még: kender, komló, borsó és torma; gyümölcsstermelésre és szőlőgazdaságra: gyümölcs, alma, körte, szőlő, szűr (szüret), bor, söprő“. (Gr. Zichy István: A magyarság őstörténete a honfoglalásig 51.)

szomszédságába), majd Etelközbe.⁹ Jóllehet a magyarok már Levédiában nomád alapokon szerveződnek, csak Etelközben merül fel annak szükségessége, hogy a magyarság a török népek módjára erőteljesen megszervezett nomád államot alkosson.¹⁰ Itt választja meg első, minden más vezéri többség fölött álló fejedelmét, *Árpádot*. Amint Biborban született Konstantin írja: „a turkok úgy ítélték, hogy jobb lesz Árpádot megtenni fejedelmöknek, mint atyját, Szalmutzeszt (Álmost), mert méltóbb volt arra, böles tanácsú és gondolkodású, kiválóan vitéz és az uralomra alkalmas. Meg is tették fejedelmöknek a kozárok szokása és törvénye szerint pajzsukra emelve őt. Ezen Árpád előtt sohasem választottak fejedelmet a turkok.”¹¹ A magyarokat erre a lépésre mindenesetre a fenyegető besenyő szomszédság készítette. Ezzel a lépéssel nem volt szándékukban eddigi életmódjukat, szervezetüket, sem pedig újabb elhelyezkedésüket megváltoztatni. Ha ezen a területen egy nagyobb-szerű külső kényszer nem következik be, Árpád egyszerűen böles és értelmes fejedelem marad, aki igyekszik a besenyők által odább szorított népét újabb területén tovább is fenntartani. Ez esetben azonban egyénisége nem emelkedett volna a lángelműség magaslatára, ehhez az aránylag csekély számú népe és épen hogy kifejlett kulturája egymagában nem lett volna elég. Az első években Árpád valóban nem is tesz mást, mint folytatja a törökös nomádok rendes hadjáratait, „892-ben végigszárguldv a Tisza vidékén — Arnulf császár hívására — betörték Szvatopluk Morvaországába, honnét egyhavi harc és zsákmányolás után tértek vissza Kárpátokon túli szállásaikra; két évvel utóbb morva szövetségben dúlták a pannóniai német végeket;”¹² ugyanúgy viselnek hadjáratot a magyarok 895-ben Leó bizánci császár szövetségében a nyugati bolgárok ellen. Ez utóbbi hadjáratban Árpád seregét két részre osztja. Mialatt a nagyobb rész az ő vezérsége alatt nyugaton kalandozik, azalatt a besenyők az otthon maradt részt megtámadják, csaknem megsemmisítik s a magyarokat kiűzik Etelközből. Ez az a pillanat,

⁹ V. ö. Németh Gy.: i. m. 160.

¹⁰ A magyarok levédei nomád szerveződésére l. Ibn Rustát: „A besenyők és eszgel bolgárok földje közt fekszik a magyarok első határa. A magyarok turk fajbeliek. Fejedelmök 20.000 lovassal indul hadjáratra. *Kende*-nek hívatik és ez a név főkirályuknak címe, mert annak a férfiúnak, ki felettök (tényleg) uralkodik, neve (címe) *dsila*. Minden magyar a *dsila* szavára hallgat s támadást és védelmet s más ügyeket érdeklő parancsainak engedelmeskedik...” MFK 167—168.)

¹¹ MFK 122.

¹² Hóman B.: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. 30.

amikor alkalom nyílik a már meglévő képességeknek lángelmét létrehozó csoportosítására. A lángelmét ugyanis, mint a friss és rugalmas lelkierők legkitünőbb összletét az jellemzi, hogy lelkierőit a külső körülményekkel mindig egyensúlyba tudja hozni. Dzsingiz kán, Timur Lenk, Attila vagy Napoleon, amint életpályájuk megfelelő pontjára érkeznek, életcélul tűzik ki azt, ami eddig is ott lappangott merész, határozott céljaik elképzelésében, a világ meghódítását. Árpád, akit nem hevít már a fiatalság gátaikat nem ismerő merészsége (a bolgár háborúban már vezérként szereplő fia van), határozott, de mérsékeltebb, népének most már még inkább legyengült erejével arányosabb célt tűz ki magának: a félelmes ellenségtől távolabb fekvő, végleg megtartható, új haza keresését és meghódítását.

Az Etelközből kiűzött magyarok 896-ban Árpád vezérlete alatt a Kárpátok északnyugati lejtőjén át igyekeznek megszállni a nekik új hazaként védelmi és megélhetési szempontból egyaránt alkalmas Duna-Tisza közti területet. A hagyományokból merítő Anonymus leírása nem csupán a nomád népek hadviselésének és szokásainak ismerete alapján fogadható el, hanem lelki motívumok és régészeti ismereteink alapján is. A primitívekhez és a nomádokhoz lelkileg még elég közelálló XII. századbeli magyarság az előtte rendkívül fontoságú honfoglalás kiemelkedőbb motívumaira igen pontosan emlékezhetett, hiszen tudjuk, hogy a nomád népek hagyományai éles pontossággal kiterjednek visszafelé 7—8 nemzedékre.¹³ Sokáig valószínűtlennek tartották Anonymus előadását a honfoglalás lefolyásáról, holott annak, hogy Árpád az új terület megközelítésére és megszerzésére az északkeleti lejtőt választja, természetes oka van. Az Etelközből kiűzött magyarság, amely Etelközben is jórészt a folyók, a vizek mentén élt, a Dnyeszter és Bug folyók mentén és forrásvidékein nemcsak a még megmaradt és a besenyők végzetes támadására tova futott többi magyarságot vehette föl, hanem magához vonta a folyók felsőbb vidékein tanyázó többi török vagy meghódított szláv népeket is. Árpád mindenesetre tekintélyesebb számú néppel és sereggel kelhetett át a széles vereckei lejtőn és komoly ellenállás nélkül megszállhatott a felső Tisza vidékén.¹⁴ Árpád

¹³ Kirgizeknél mindenki tudja őseit hetedíziglen. (Reclus Geographia Universelle V. 444.) Középázsiai törököknél szokás, hogy a 15 éves ifjúnak tudnia kell a 7 ős neveit. (Vámbéry: A török faj 273.)

¹⁴ A Bodrogvidéken, mint ősi szállóhelyen, nagy számban találhatók honfoglaláskori temetők. Hóman B. a nyugatra költöző magyar nép számát, asszonyokkal és gyermekekkel együtt 500.000 emberre teszi (Magyar

az új hazában is a legnagyobb folyó, a Tisza mentén halad előre s egy-egy nagyobb folyótorkolatánál újabb szállást tartva, rajukat bocsájt ki seregéből a távolabbeső földek meghódítására. Serege az aránylag kisebb csatározások révén keveset fogyott, sőt a nomadizáló népeket mind fölvéve, inkább csak szaporodhatott. A nagy folyók mentétől sehol sem tér el. Így ér el a Tisza középfolyásához, ahol megvívja az alpári ütközetet,¹⁵ majd a Tisza-Duna torkolatához, onnan a Duna folyását követve a mai Csepel szigetéhez. Anonymus előadása szerint „Tábort ütöttek a nagy sziget mellett, majd Árpád vezér, meg nemesei bevonultak arra. Mikor látták a helynek termékenységét és gazdagságát, továbbá, hogy a Duna vize milyen erőssége neki, kimondhatatlanul megszerették. Egyszersmind elhatározták, hogy ez lesz a vezéri sziget s a nemes személyek mindegyike ott udvart meg majort kap. Árpád vezér azonnal mesterembereket fogadott és velük pompás vezéri házakat építtetett. Aztán meghagyta, hogy a napok hosszú során át elcsigázott minden lovát vigyék oda és ott legeltessék.”¹⁶

A Duna vonaláról kiindulva veszi azután birtokba Árpád serege — Pauler és Hóman szerint 900 nyarán — a dunántúli dombos vidéket.¹⁷ Árpád — Anonymus előadása szerint — három sereget küld Pannonia elfoglalására, az egyiket a Duna mentén Baranya felé, a másikat a Balaton mellékre, végül a harmadikat a felső Duna vidékére, lehetőleg a folyók mellékét követve.¹⁸ „Az északnyugati felföld birtokba vételére 902-ben került sor, mikor a magyarok Morvaországot megtámadva, a Vág és Nyitra melléki szlávokat saját fennhatóságuk alá hajtották. 902 végére befejeződött az új haza meghódítása.”¹⁹

A mai történetírók Anonymus értelmezésénél nem csekély hibákat követnek el, mert a honfoglalás megítélésénél oly tu-

történet I. 119). Hóman a kétfelől, északnyugatról és Erdély felől való megszállás híve ugyan, azonban Anonymusnak az északnyugati megszállásról szóló leírása nagy vonásokban való igazságát szintén elismeri. (Hóman: A magyarság honfoglalása stb. 39—40.)

¹⁵ V. ö. Anonymus c. 40.: „A diadal után Árpád vezér meg vitézei innen tovább vonulva addig a mocsárig mentek, melyet Körtvélytónak mondanak s ott maradtak a Gyümölcsény-erdő mellett.” U. o. „Majd a vezér azt a helyet Ondnak, Ete apjának adta a Tiszától a Botva mocsárig és a Körtvélytótól Alpár homokjáiig”... — Pais D. Anonymus térképén a Gyümölcsény-erdőt és a Körtvélytót Szeged mellékre teszi.

¹⁶ Anonymus c. 44 Pais D. Magyar Anonymus 77

¹⁷ Hóman B.: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. 30. Pauler Gy.: A magyar nemzet története Szt. Istvánig. 41.

¹⁸ Anonymus c. 47, 48, 50. és I. Pais D. Anonymus térképét!

¹⁹ Hóman B.: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. 30.

datosságot és lelki világot tételeznek fel, melyek nem voltak meg Anonymusban sem, még kevésbé Árpádban és a honfoglaló magyarságban. Amit Anonymus a honfoglalás lefolyására nézve a saját korabeli állapotokkal színezve mond, át kell írunk a honfoglaláskori magyarság lelki világára és annak legkitűnőbb reprezentánsára, Árpád személyiségére. Nem sok valószínűséggel bírnak a Szekfü Gyula által hangoztatott tételek, melyek szerint „Árpád tudatosan helyezte át uralma súlypontját a Dunántúlra” s a „Nyugathoz való közeledés lehetősége” volt egyik motivuma elhatározásának, mellyel hatalmát épen Pannoniában vetette meg.²⁰ Ha a honfoglaló magyarság és annak vezére, Árpád nyugatra való törekvésének kérdésében helytálló feleletet óhajtunk adni, a magyarság akkori helyzetéből és Árpád egyéniségéből kell kiindulnunk. Árpádnak, sem mint kiváló egyéniségnek, sem mint népe fiának nem lehetett a nyugatra való törekvés központi, jelentős gondolata. A magyarság, mint a Fekete tenger mellékéről most már véglegesen elűzött nomád nép keres a maga számára új területet. Árpádot és népét mindenekelőtt az a gondolat hajtja, hogy a félelmes besenyőktől, akik már Levédiából is Etelközbe szorították, lehetőleg minél távolabb s minél védettebb helyen legyenek. Hogy a besenyőktől való félelem milyen erős lehetett bennük, azt a magyarság későbbi viselkedése is elárulja. Biborban született Konstantin így ír a magyarok és besenyők egymás közti viszonyáról: „A turkok nemzete szintén nagyon tart az említett besenyők nemzetétől, mert gyakran szenvedett tőle vereséget és majdhogy megsemmisült általuk. És ezért félelmesek a besenyők a turkok előtt, úgy, hogy féken tarthatják őket”²¹ Amikor pedig a görögök már az új hazában letelepedett magyarságot felszólítják, hogy támadják meg a besenyőket, foglalják el földjüket és telepedjenek vissza oda „erre a turkok fejedelmei egy hanggal azt kiáltották: Mi bizony nem megyünk neki a besenyőknek, mert nem bírnak velők. Nagy a földjük, sok a népük és kemény legények. Ne is beszélj többet erről, mert nem szeretjük.”²² A magyarok tehát az új haza keresésében keletre nem mehettek, mert ott voltak a rettegett besenyők, dél felé sem, mert ott voltak az ellenséges bolgárok, akik a görögök és a segítségükre siető magyarok fölött 895-ben

²⁰ Szekfü Gyula: A magyar nemzet életrajza, 25. V. ö. Hóman B. A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése 47. és Magyar Történet 122.

²¹ MHK 110. De adm. imp. 3. fej.

²² M. H. K. 112. De adm. imp. 8. fej.

győzedelmeskedtek, észak felé szlávok és egyéb törzsek állták útjokat s különben is az ekkor mindenekelőtt nomadizáló magyarságnak a nagyon is erdős terület nem volt megfelelő. Nyugatra *kellett* tehát menniük, mert a nyugatra fekvő terület megszerzésében a gyér és politikailag laza népesség részéről legkisebb ellenállással találkoztak és mert ez a terület mindenképpen megfelelt az elsősorban lovas és nyájtartó magyaroknak, akik a Duna-Tisza területét előbbi kalandozásaikból már ismerték. A magyarság etelközi hadjárataiban sem azért kalandozik nyugat felé, mintha a nyugat felé való orientálódásra politikai érzelme hajtotta volna, hanem mert dicsőséget és gazdag zsákmányt szomszédhozó nomád nép lévén, Etelközben a gazdagabb nyugati és déli országokat könnyebben fölkereshette.²³ A Nyugat felé törekvés az új hazán belül való elhelyezkedésben sem játszhatott fontos szerepet. Árpád és törzse azért hagyja hátra tiszavidéki szállását, mert a rettegett besenyőktől a Duna vonala jóval távolabb esik s a fővezérnek és derékhadának mindig a legbiztosabb pontot kell elfoglalnia. A Duna vonala, a Csepel szigete, a Sárrét mocsara könnyű szerrel védhető helyek, legelők tekintetében pedig a Duna két partja a maga vízdús helyeivel talán még a Tisza-Maros szögénél is jobban megfelelt. Ezért foglalja el Árpád a Duna középvonalát, nem pedig a Dunántúlt, vagy a Duna felső vonalát, mely utóbbi területek pedig a Nyugathoz még közelebb esnek.²⁴ Árpád lelki szemeivel nem csupán Nyugat felé tekint, hanem ép oly mértékben Kelet felé. A Kelet és Nyugat határán fekvő, Kárpátok övezte új haza fejedelmében tehát a földrajzi helyzet súlyánál fogva inkább csak erősödhetett ez a kétfelé tekintés.

Egy fejedelmi vezért nem a későbbi századok szemszögéből nézve, hanem saját korából és népe akkori állapotából kiindulva kell megítélnünk. Árpád és a honfoglaló magyarság a

²³ Evvel szemben v. ö. Hóman: Magyar Történet I. 73.

²⁴ A Dunántúlt csak a IX. század első felében szállhatta meg nagyobb mértékben a magyarság, amikor Árpád ivadéakai (*Jutas, Fajs, Tevel, Tarhos, Tormás*) már a Dunántúl keleti felében (a mai Veszprémben és Somogyban) gazdag birtokosok (V. ö. Biborban sz. Konstantin MTK 128. és Hóman Magyar Történet I. A magyar törzsek elhelyezkedése az új hazában c. térképét). Egy kitünőleg állattenyésztő nép egyelőre csak a dombozabb vidék lejtőjéig telepedhetett le. V. ö. hogy a Krónika szerint Árpád a Noe hegyen (Székesfejérvár környékén) tart szállást. Hogy ez a vonal lehetett a honfoglaló magyarság első dunántúli határa, erre mutatnak 1. Anonymus, ki szerint Árpád és seregei a Pákozd hegy alatt (c. 48) és Bodaik hegyénél (c. 50) ütnék szállást, 2. a növényföldrajzi tények: a középdunavidéki és a középtiszavidéki flóra a Vértes aljáig terjed (V. ö. Rapaics R. Magyarország életföldrajzi térképe (F. és E. 1922, 93—99), 3. a Fejérvár környéki nagyobb számú honfoglalás korabeli sírok.

IX. század magyarságának kivirágzása és teljes kibontakozása. Ez a magyarság már az előző századokban elhagyja a primitivitás sok tekintetben közömbös fokát. A kultúra által még kevéssé bénított, élénk és tanulékony szellemével már a Don és Kubán közötti (helyesebben kaukázusvidéki) hazájában is számos földművelő vonást fogad magába. Minthogy azonban kaukázusvidéki hazája a steppe területére is természetszerűleg átnyúlik, a magyarság lelki alkatának kialakulásában mindenekelőtt a nomád állattenyésztő vonásokat tartja meg. Amikor pedig letelepültségét jobban biztosító kaukázusvidéki hazájából többszörítva újra vándorlásra kényszerül, Levédiában és Etelközben ez a lelki alkat a nomadizálás irányában újra igen erőteljesen visszafordul. Mint harcos nomád nép, rablókalandozatra járnak és rabszolgákkal kereskednek. Az állattenyésztés, a rabszolgákkal végzett földművelés és zsákmányolás következtében meggazdagodnak, öntudatosabbak, tekintélyesebbek lesznek és a nomád népek jellegzetes pompaszeretetét is kivirágoztatják. A nagyfokú nyereségvágy a többi nomád népekhez hasonlóan kapzsiakká és fortélyosokká teszi őket. Hadviselésüket vitézség és értelmesség jellemzi, emellett a primitívek testvéries érzelmei sem hiányoznak belőlük.

Erről az állattenyésztő, de a földművelésben sem hátramaradt nomádos kultúrájú magyarságról élénk képet adnak a történeti források. Ibn Rusta szavai szerint: „*Sátraik vannak s oda mennek, hol a legeltetésre (több) fű kínálkozik*“... „*Sok szántóföldjük van. A velük szomszédos szláv fajú népek felett uralkodnak s őket termékekből álló nehéz adókkal terhelik. Ezeket, ha egyszer hatalmukba kerítették, rabszolgáiknak tekintik*“.²⁵ Bölcs Leó viszont így emlékezik meg róluk: „*Követi őket az állatok, mének és kancáknak sokasága, részint élelem és tej nyerése végett, részint hogy sokaknak tartassanak. Nincs körülárlkolt táborhelyök, miként a rómaiaknak, hanem a csata napjáig nemzetségek és ágak szerint elszéledve télen és nyáron szakadatlanul legeltetik lovaikat*“.²⁶ Ibn Rusta leírja, hogy: „*A szlávokat meg-megtámadják s foglyaikkal a tengerparton a rúmi birodalom egyik kikötő helyére mennek, mely Karkh-nak mondatik... Amidőn a magyarok rabszolgáikkal Karkh elé érkeznek, a rúmiak eléjükbe jönnek s vásárt csinálnak velök. A magyarok rabszolgáikat nekik általadják s cserében byzanti (rúmi) aranyszöveteket, színes gyapjúszőnyegeket és más rúmi árukat kapnak*“.²⁷ Gardizi a levédiai ma-

²⁵ M. H. K. 168. 169.

²⁶ MHK 35. Bölcs Leó c. 51. 52.

gyarságról a következőket mondja: „*A magyarok bátrak, jó kinézésűek és tekintélyesek. Ruházatjuk színes selyem szövetből készült, fegyverzetük ezüsttel beront, fényt kedvelők*“.²⁸ Böles Leó szerint „a turk törzsek álnok és határozásaitak palástoló, barátságot nem kereső, bizalmat nem érdemlő népek; hajtvá telhetetlen kincsvágytól, esküt semmibe sem vesznek, szerződéses kötéshez magukat nem tartják“.²⁹ „Rettenthetetlenül veszik szemre a nekik kedvező alkalmakat és nem anyyira kézre vívott harccal és hadaik erejével iparkodnak az ellenségén győzelmet venni, hanem csalogatják és meglepni szeretik és a szükségesek megszerzésében korlátozzák“.³⁰ „Nagyon búsulnak azon, ha valamelyikök a rómaiakhoz szökik át“.³¹ „Férfiakban bővelkedő és független ez a nemzet és egyébkénti pompa kifejtése és gazdagsága mellett csak arra van szorgalmas gondja, hogy a maga ellenségeivel szemben vitézül viselkedjék“.³²

A magyarság legfőbb vezére, *Árpád* sem lehetett természetesen más, mint amilyen népe: vitéz, bátor, tekintélyes, értelmes, sőt fortélyos és ravasz, uralkodni tudó, fénytkedvelő. További egyéni képességeinek kifejtése az, amely Árpádot népe fiaival közül, mint lángelmét kiemeli. A lángelmét az határozza meg, hogy életének azon a pontján, amelynél lehetősége nyílik lángelműséget követelő feladatok elvégzésére mimódon tüzi ki és valósítja meg céljait. A lángelmét műve létrehozásában mindig bizonyos teljesség és arányosság jellemzi, célkitűzéseit mindig ahhoz méri, amit megteremteni óhajtott. Árpád mint kicsiny, de fiatalos hevű nép öregedő vezére szintén arányos célt tűz ki, azt, hogy nomádok jellegű népének letelepülésre alkalmas hazát adjon. Egyéni érdeme, hogy féktelenségre hajló, a függetlenséget nomád ember módjára szerető népét a legnagyobb veszélyben össze tudja tartani, nemes és kivihető célt tud eléje kitűzni és ezt a célt az új haza elfoglalásával véghez is viszi.

Ha sorra vesszük, hogy e cél elérése során milyen egyéni vonásokat és eredményeket tulajdoníthatunk Árpádnak, akkor ezek között első helyen áll az általa alapított erős fejedelmi hatalom, melynek jelentősége a honfoglalás vállalkozásán is messze túlterjed. Ennek a hatalomnak a lehető kereteit a nomád népek

²⁷ MHK 169—170.

²⁸ MHK 172.

²⁹ MHK 34, c. 46.

³⁰ MHK 34, c. 47.

³¹ MHK 40, c. 65.

³² MHK 33, c. 44.

államszervezete természetesen előre meghatározza. A nomád fejedelem, eo ipso tekintélyes, háborúban rettegett és kegyetlen úr, hiszen a féktelen, független nomádok vezére teljes fegyelem és alárendelés nélkül nem is mutathatna fel sikereket. Bölcs Leó mondja a már egyetlen fő (valószínűleg Árpád) uralma alatt álló turkokról: „Ezt a népet pedig, jöllehet egyetlen főnek uralma alatt áll, nem szeretettel, hanem rettegtetéssel tartják féken, bűnöseiket a főnökök szigorú és súlyos büntetéseknek vetik alá.”³³ Viszont a szó mai értelmében Árpád semmiesetre sem lehetett autokrata, mert a teljhatalmú egyeduralkodást a nomád államszervezet egyenesen kizárja. Az etelközi magyarok közös tanácsban választanak első fejedelmet s még Biborban született Konstantin korában is, tehát Árpád után körülbelül negyven évvel a turk, azaz magyar törzsek fejedelmei együtt határoznak a besenyőkkel való háború fölött. Kétségtelen azonban, hogy Árpád volt az, aki megszüntette a kettős fejedelemségnek a nomádoknál gyakori, de sokszor szétesésre vezető intézményét. A kettős fejedelemség intézménye nem más, mint a főnöki, kormányzói hatalom kettéoszlása. Azon a fokon alakul ki, mikor a harciasságot képviselő fiatal vezér kezébe megy át a primitiveknél még az öregek, az atyák kezében levő vezetés. Éles alakban különösen a nomád népeknél szokott megjelenni.³⁴ Anonymusnál még az atya, Álmos vezeti a magyarságot a honfoglalás földjére és bizánci forrás szerint a bolgár háborúban Kurszán még vezértársa Árpádnak.

A honfoglalás során azonban, mikor Árpád mind a két, szinte egyenrangú méltóságot saját személyében egyesíti, tekintélye súlyánál fogva változtatja meg a kettős fejedelemség intézményét. Mint jeles vezérnek és fejedelemnek, Árpád tekintélye a honfoglalás sikerei során csak öregbedhetett. Ennek egyik következménye, hogy nem csupán az összes többi méltóságok, a kende, a gyula, a horka most már nem mellette, hanem alatta állva, az ő nemzetségéből kerülnek ki, de halála

³³ M. H. K. 33—34. c. 45.

³⁴ L. Pl. nemcsak a magyaroknál a *kendeh* és a *dsila*, a kazároknál a *khákán* és az *isa* ellentét (MHK 153 és 167), hanem a *hunoknál* Attila és Bleda, előttük Oktar és Roas uralkodnak (Jordanes XXXV.). Az avaroknál is két uralkodó van, az *iugur* és *khagán* (V. ö. Nagy G.: A honfoglalók. Ethn. 1907. 329—339.). A türköknél gyakori a két (testvér) uralkodó (Németh Gy. i. m. 194). A görögök nomád korszakában a nép két vezetőjét igen gyakran megtaláljuk (l. az Ilias II. énekét), ahol a görögök és trójaiak vezérei rendszerint két fejedelem, pl. Idomeneus és Meriones, Glaukos és Sarpedon. A bizánci forrásokban a VI. században (527) a bosphorus közelében lakó hunok fejedelmei: *Ἰοφάσ* és *Μουρσεύς* (Németh Gy. i. m. Mogyeri és Ogurda), talán szintén idevet.

után arról sem lehet szó, hogy más, mint az ő családjából való legyen a magyarok első fejedelme.

A forrásokból határozottan kiolvasható, hogy megválasztásától kezdve s a honfoglalás egész folyamán keresztül erőteljes nemzeti politikát folytat, mely az ő tágabb értelemben vett családjából, nemzetségéből indul ki. A primitív emberből továbbfejlett lánghelme maga köré gyűjti és előnyben részesíti a saját véreit és fajtáját. Hasonló politikát űznek később Dzsingiz kán, akinek legtöbb vezére mind az ő véreiből való s Napoleon, aki lényegében ugyanazt teszi, amikor vezéreit, magához hasonlóan, a feltörekvő alsóbb társadalmi rétegből választja s a meghódított országokat vérei között osztja szét. Árpád sajátos célja: a honfoglalás kivitelénél vezéreit legnagyobbbrészt saját nemzetségéből és a Magyar törzsből választja.³⁵ Előd, Szabolcs, Tas, Lél, Botond, Tétény (Tuhutum) — hogy csak a főbbeket említsük — mind Árpád nemzetségéből, vagy törzseiből valók.³⁶

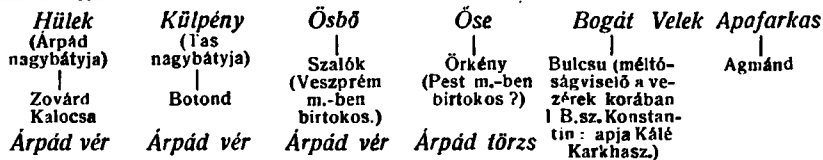
³⁵ A nomád „törzs“ elsősorban hadi, politikai alakulat (l. Hóman B. A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése 23.). Előfordulhat, hogy olyan nemzetségek is tartoznak hozzá, amelyek legfeljebb névleg rokonok. A rendes eset mégis az, hogy a törzs zömét egymáshoz közeli vérrokon nemzetségek képezik. A törzs irányítását is rendszerint a közel rokon nemzetségek határozzák meg.

³⁶ Nézzük csak a honfoglalás hét vezérének Anonymus által adott genealogiáját. Minthogy a magyarság a nemzetségek őseire a XII. században még nagy pontossággal emlékezhetett, joggal főtethetjük, hogy ez a genealógia általában hiteles:

Árpád hét vezére közül tehát 4, sőt 5 Árpád véréből vagy törzséből való.

Amde nézzük a többi híres vezért és ivadékait:

V. ő. Hóman: Magyar történet. I. A magyar törzsek elhelyezkedése az új hazában c. térképét.

A kiváló vezér tehát nem csupán irányítja az egész haditervet, hanem vérei, vezérei révén reányomja bélyegét honfoglalási hadjáratára s az egész területet elsősorban vérei, nemzetsége között osztja szét. Ezek után természetes, hogy Árpád fejedelem nemzetsége és törzse: a *magyar* lesz az egész nemzet névadója is s a régi nevek: onogur, szabir, türk helyett mindinkább a *magyar* fog szerepelni. Amint a történeti források töredékes adatai egymás mellé sorakoznak, az általános emberi és népi vonások mögött mind több egyéni vonás bontakozik ki Árpád alakjában. Ahogyan erős vezéri hatalmát megalapozva, a kettős fejedelemség intézményét mellőzi, a honfoglalás művét szervezi és végrehajtja s végül erőteljes nemzetségi politikájával nemzetét az új hazában is összefogni igyekszik: mindezekben azt az arányosságot, mérsékletet, céltudatosságot és lendületet mutatja, amelyek kitűnően a lángelme tulajdonságai. Biborban született Konstantin kifejezése: „Árpád, Turkia nagy fejedelme“ nem csupán egyszerű cím, hanem a nagy egyéniség lényegét juttatja érvényre.

Nemzete, melyet a nagy cél érdekében, erős kézzel összefogott, Árpád halála után bomladozóban van. A magyarság a kalandozásokat most már egységesebb cél nélkül, inkább a zsákmányolás kedvéért folytatja. Árpád vérének azonban — bár a kegyelet folytán mindig családjából való az első vezér — nincs meg a teljes tekintélye. Nem volt az már Árpád fia, Zoltán alatt sem, amikor a kalandozó vezérek: Lél, Bulcsu, Botond nagy hírük révén előtérbe kerülnek. Az eredetileg egy kézben összefogott hatalom mindinkább a periferiákra, egy kézből több kézbe süllyed át. Bulcsu a Balaton szélső végén birtokos, Botond a délvidéken, Lél a Kisalföldön, a „nagy, hatalmas“ Gyula Erdélyben. Természetes ezek után, hogy a már fegyelmetlenebb magyarságot a németek lebírják s 955-ben a magyar had, a leghíresebb kalandvezérekkel Bulcsuval és Léllal az élén, megsemmisült a Lech mezején. Majd egy emberöltőnek kellett elteltie, hogy a magyarság a maga friss, alapjában meg nem rendített életerejével megújhódjék s mindjobban áttérve egy más, földművelőbb és kevésbé zárt jellegű kultúrára, benne új lángelmék támadjanak. Árpád zseniális elgondolásait a most már *családi*, nem pedig *nemzetségi* politikát folytató Géza és az egész nemzetet új alapokon összefogó *Szent István* a megváltozott viszonyokhoz nagyszerűen alkalmazkodva alakítják át egy újabb életformára. Hogy a magyarság sorsának e fordulópontjain oly lángelméket tudott létrehozni, akik nem-

zetük energiáit összefogták és új célok felé irányították, ebben nagy része van a magyarság fiatalos vonásainak, friss életéréjének, alkalmazkodó képességének. A lángelme létrejövetelének lehetősége minden olyan népnél nagy mértékben fellelhető, amely a véletlen, vagy kedvező körülmények folytán meg tudta őrizni a primitivek szellemi frissességét, csodálatos feltaláló készségét, a lelki alkatelemeknek, az érzelmeknek és az akaratnak minden korláttól, az állandó foglalkozásoktól, a társadalmi kényszerektől függetlenebb mivoltát. A magyarság a kedvező, vagy néha nagyon is kedvezőtlen, de mindenesetre rugalmasságot, sokoldalúságot követelő körülmények között mindmáig meg tudta őrizni azt a fiatalos jelleget, mely jobb jövőjének egyetlen biztosítója. Széchenyi a maga lángelméjével épügy meglátta ezeket az eredeti képességeket, amint meg tudta ragadni e képességek egyik legvégső gyökerét is: „Boldogok mi, hogy köztünk inkább a fiatalság jelei és hibái láthatók s hogy még távol tőlünk a vénység és a koporsó”. „A magyarnak a vezérek alatt való élete: születése. Szent István, Szent László ideje: gyermekkora. I. Lajos és Mátyás alatti élete: serdülő kora, Mária Terézia alatti kora: fiatalsága. Mi vagyunk férfiai. A jövőendő lesz emberkora!”

